

УДК 378.094.015.3:159.955

Інна Сурсаєва

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ФЕЛЬДШЕРА: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У ряді наукових досліджень професійне мислення розуміється як процес розв'язування професійних задач у тій чи іншій галузі діяльності, а в деяких дослідженнях професійне мислення розглядається як тип орієнтування фахівця у предметі своєї професійної діяльності. Однак найчастіше поняття «професійне мислення» вживається одночасно в обох цих значеннях. Так, прийнято говорити про «технічне» мислення інженера, робітника у певній галузі, про «клінічне» мислення лікаря, «просторове» мислення архітектора, «економічне» мислення економіста й менеджера, «художнє» мислення працівників мистецтва, «математичне» мислення тощо.

Безумовно, мисленнєві процеси у різних фахівців реалізуються за одними й тими ж психологічними законами, однак є специфіка предмета, засобів, результатів праці, відносно яких здійснюються мисленнєві операції. Тому насамперед враховуються деякі особливості мислення фахівця, що дозволяють йому успішно виконувати професійні завдання на високому рівні майстерності: швидко, точно, оригінально розв'язувати як ординарні, так і неординарні завдання в певній предметній галузі. Отже, *професійне мислення* – це мисленнєва діяльність, яка спрямована на розв'язання професійних задач у певній предметній галузі. Якщо специфіка професійного мислення залежить від своєрідності завдань, які розв'язуються різними фахівцями, то якість професійної діяльності чи рівень професіоналізму залежить від розвиненості професійного мислення.

Найбільш продуктивним, на наш погляд, у дослідженні проблеми професійного мислення є акмеологічний підхід (А. Баталов, Д. Завалішина, Є. Климов, Ю. Корнілов, А. Маркова), у якому професійне мислення розглядається як структурний компонент професіоналізму. Професійне мислення пояснюється як система, що розвивається у структурно цілісне утворення та включає пізнавальний, операційний і особистісний компоненти. В якості системоутворювального розглядається операційний компонент (прийоми мислення – мисленнєві дії та операції), на основі якого відбувається перетворення в межах пізнавального компонента і формуються конкретні професійно значущі особливості

мислення. Ступінь сформованості загальних мисленневих дій і операцій визначає рівень розвитку професійного мислення у будь-якій сфері.

У сучасній психології прийнято розрізняти теоретичне і практичне мислення (останнє є предметом нашого дослідження) або теоретичний і практичний інтелект.

Досліджуючи теоретичне та практичне мислення, С. Рубінштейн і Б. Теплов виділили суттєві особливості практичного мислення [5; 6]: зв'язок із дійсністю, із безпосереднім практичним перетворенням дійсності (акцентування на регуляційній функції мислення); конкретність такого мислення («припасування» до одиничних, часткових обставин дії); часові обмеження у проходженні мисленневих операцій.

Зважаючи на те, що професійне мислення є й практичним мисленням, розглянемо функції практичного мислення. *Регуляційна функція* як істотна характеристика психічного відображення особливо значуща для практичного мислення. Вона акцентує його включення у безпосереднє реальне перетворення професіоналом об'єкта праці: це мислення в дії, для дії й діями (тобто операційними утвореннями, які підлягають, як правило, негайному здійсненню).

Когнітивна функція практичного мислення вказує на конкретність в умовах діяльності. Ця характеристика відносно розуму полководця особливо підкреслювалася Б. Тепловим, який зауважував, що «у багатьох галузях наукової творчості представники обох типів мислення (абстрактного й конкретного – авт.) можуть досягти більших, іноді – великих результатів [6, с. 271]. «Витончена спостережливість» як компонент практичного мислення відзначалася С. Рубінштейном [5, с. 56-59].

Різниця між теоретичним і практичним видами мислення, на думку Б. Теплова, полягає в тому, що «вони по-різному пов'язані з практикою... Робота практичного мислення переважно спрямована на розв'язання часткових конкретних завдань..., тоді як робота теоретичного мислення спрямована переважно на пошук загальних закономірностей» [6, с. 147]. І теоретичне, і практичне мислення пов'язані з практикою, але практичне мислення має прямий, безпосередній зв'язок із нею. Зважаючи на це, практичний інтелект, як правило, кожного разу націлений на розв'язання практичного завдання, і його висновки безпосередньо перевіряються практикою. А теоретичний інтелект виступає як опосередкований: він перевіряється на практиці лише на підсумкових етапах роботи. Тому особливості практичного мислення тісно пов'язані з професійною діяльністю та походять із її змісту та специфічних особливостей.

Досліджуючи професійне мислення, ряд науковців приділяють велику увагу вивченню особливостей професійного мислення у процесі розв'язання технічних задач, що вказує на важливість дослідження проблеми технічного мислення. Як зауважує Т. Кудрявцев, проблеми технічного мислення є специфічним видом інтелектуальної діяльності людини [4, с. 184]. Так, проблема розвитку професійного технічного мислення особистості знайшла своє відображення у фундаментальних психологічних дослідженнях: Т. Кудрявцев, Ю. Кулюткін, Б. Ломов, В. Моляко та інші розглядали проблеми сутності технічного мислення; С. Батишев, Г. Василевська, С. Василейський, І. Калошина, В. Чебишева та ін. досліджували розвиток технічного мислення у професійній діяльності; М. Левітов, Е. Фарапонова, П. Якобсон та інші аналізували конструктивно-технічну діяльність; А. Есаулов, Д. Завалішина, Г. Костюк, О. Тихомиров та інші наголошували на оперативно-пошуковому спрямуванні технічного мислення, на вмінні застосовувати технічні знання для розв'язання задач у різноманітних умовах.

З 60-х рр. ХХ ст. у психології проводилися наукові дослідження «технічного мислення». Технічне мислення за своєю суттю є проявом мисленнєвої діяльності, а саме: виникає у межах сенсорно-когнітивної діяльності, базується на чуттєвому досвіді, користується основними мисленнєвими операціями, завдяки яким здійснюється процес розв'язування задач тощо. Отже, технічне мислення проявляється у специфічній діяльності людини і спрямоване, насамперед, на розв'язання технічних задач.

Так, наприклад, П. Енгельмейєр [7, с. 9-18] у своїх дослідженнях вказує на системний підхід до проблеми здібностей, на багатофакторність здібностей, які забезпечують успіх у діяльності, адже здібність не існує сама по собі, вона складається з інших психічних якостей людини, і лише їх поєднання утворює одну інтегративну якість, якою забезпечується успіх.

Аналізуючи особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця, Л. Засекіна [2, с. 24] вказує на такі характеристики професійного мислення: 1) професійне мислення проявляється у різноманітних видах практичної діяльності та спрямоване на розв'язання специфічних задач за певних умов; 2) об'єктом пізнання професійного мислення є складна, багатоелементна система, до якої належить і сам суб'єкт мислення; 3) мета мислення фахівця-практика – досягнення конкретних результатів у складних умовах; саме тому вивчення об'єкта опосередковується цілями практичної реалізації; 4) професійному мисленню властиві ціле-мотиваційний, змістовий, функціонально-операційний аспекти; особливості цих аспектів зумовлюються специфікою понять, пов'язаних із певною сферою діяльно-

сті, операцій (аналіз, синтез, узагальнення), які засновані на досвіді та теоретичних знаннях, порівняннях з елементами оцінювання, розрахунку та комплексністю практичних цілей; 5) професійному мисленню властива якісна своєрідність (спрямованість на реалізацію, оригінальність, гнучкість, оперативність, евристичність).

Отже, *професійне технічне мислення* можна описати як сукупність послідовних мисленневих дій, спрямованих на відображення у свідомості людини технічних процесів і об'єктів, принципів їх будови та використання технічних понять і образів. Професійна діяльність потребує від робітників розвиненого професійного мислення, професійної творчості. *Професійна творчість* – це знаходження нових нестандартних способів розв'язання фахових задач, аналіз професійних ситуацій, прийняття професійних рішень. Результатами професійної творчості може бути: нове розуміння предмета праці (нові ідеї, закони, концепції, принципи), новий підхід до реалізації професійних дій (нові моделі, технології, правила), отримання нових результатів у професійній діяльності тощо.

Дослідження професійної технічної творчості у психології проводяться з початку ХХ століття й особливо інтенсивно розробляються нині, що відображено у працях В. Алексеєва, А. Антонова, Г. Василевської, Є. Верещака, Ю. Гільбуха, С. Губенкова, О. Зазимка, О. Коркунової, А. Маркової, В. Моляко, В. Путиліна та ін. Проведений аналіз цих психолого-педагогічних досліджень дозволяє зробити припущення, що професійна творчість створює сприятливі умови для розвитку професійного мислення учнів професійно-технічних навчальних закладів, оскільки професійна творчість спрямована на створення принципово нових технічних механізмів, на пошук для існуючих приладів нових можливостей використання. Нині у психологічній науці активно обговорюються структурні підходи до професійного, технічного, практичного мислення тощо. Проте в науковців немає єдності в розумінні структурних компонентів професійного мислення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що науковці визначали досить різносторонні структурні компоненти мисленнєвої діяльності. Так, наприклад, Г. Костюк [3] вирізняє три компоненти мисленнєвої діяльності: *змістовий* (знання, які людина отримує через органи чуття та логічним шляхом, становлять змістовий компонент її мислення, збагачення якого не може відбутися без розуміння. Описуючи процес розуміння, Г. Костюк наголошував, що зрозуміти об'єкт – означає розкрити його в усіх зв'язках і відношеннях, у цьому процесі важливе значення має відповідний досвід людини), *функціонально-операційний* (у взаємодії

суб'єкта з дійсністю мислення виникає і формується безперервний процес аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації), і *ціле-мотиваційний* (потреби, інтереси, почуття виконують спонукальну роль мислення).

Характеризуючи психологічні особливості розвитку професійного мислення у майбутніх учителів, Л. Джелілова виокремила такі компоненти професійного мислення: *мотиваційний* (професійна спрямованість особистості, ставлення до діяльності, прагнення досягти успіху в діяльності); *змістово-операційний* (загальноінтелектуальний рівень розвитку особистості, системність, обсяг професійних знань, ступінь розвиненості загальнонавчальних і професійних умінь); *рефлексивно-самооцінювальний компонент* (усвідомленість здійснюваної діяльності, самооцінка, усвідомлення відповідальності за результати навчання) [1, с. 25].

Розкриваючи особливості розвитку практичного мислення майстрів виробничого навчання, О. Ягупова виокремлює такі компоненти: *ціннісно-мотиваційний* (спрямованість на спілкування, спрямованість на справу, спрямованість на себе, мотивація досягнення успіху, мотивація уникнення невдачі, цілі педагогічної діяльності, ієрархія цінностей); *системно-образний* (предметно-образне, предметно-знакове, предметно-символічне, образно-знакове, образно-символічне, знаково-символічне, креативність мислення); *поняттєво-змістовий* (технічне мислення, просторове мислення, предметне мислення, професійна спрямованість мислення, соціальний інтелект); *операційно-дійовий* (здатність із запропонованих засад робити правильний висновок, уміння розв'язувати фізико-технічні задачі, уміння встановлювати логічні відносини між символами, креативність мислення); *суб'єктний* (самооцінювання своєї педагогічної діяльності, усвідомлення та сприйняття педагогічної діяльності та задоволеність нею, основні цілі та ставлення до педагогічної діяльності) [8, с. 34].

Отже, на підставі аналізу багатьох досліджень, ми дійшли висновку про те, що *професійне мислення* – це мисленнєва діяльність, яку спрямовано на розв'язання професійних задач у певній предметній галузі. У своїй психологічній структурі воно містить такі взаємопов'язані компоненти: *мотиваційно-цільовий, змістовий, процесуально-операційний, творчий, рефлексивно-оцінковий*. До кожного з компонентів професійного мислення встановлено відповідні критерії оцінки.

Мотиваційно-цільовий компонент професійного мислення передбачає активний інтерес до техніки, потребу розв'язувати задачі, прагнення до успіху та переживання радості від успішного розв'язання задачі. *Змістовий компонент* професійного мислення передбачає знання найважливіших характеристик функціонування професійно значущих об'єктів. *Процесуаль-*

но-операційний компонент професійного мислення передбачає логічність і аналітичність мислення, повноту використання мисленнєвого операційного складу. *Творчий компонент* професійного мислення передбачає пошук оригінального і продуктивного способу розв'язання мисленнєвої задачі, гнучкість мислення, схильність до візуалізації. *Рефлексивно-оцінковий компонент* професійного мислення передбачає усвідомлення здійсненої діяльності, оцінювання самого себе, своїх можливостей, самокритичність.

Специфіка професійного мислення залежить від своєрідності задач, що розв'язуються різними фахівцями, однак якість професійної діяльності чи рівень професіоналізму залежить від розвиненості професійного мислення. Окрім того, в результаті проведеного аналізу психологічних досліджень виявлено, що професійна технічна діяльність містить три основні компоненти: розуміння, виконавча діяльність, творча діяльність. Професійне мислення може проявлятися у формі розуміння під час виконання технічної діяльності та у формі творчого самостійного розв'язання нових (принаймні, для даного працівника) професійних задач. Такі двобічні прояви професійного мислення в технічній діяльності нерозривно пов'язані між собою, оскільки розуміння техніки – це основна умова успішного самостійного розв'язання задач професійного спрямування.

Посилання:

1. *Джелілова, Л. Р.* Психологічні особливості розвитку професійного мислення у майбутніх вчителів початкової школи : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / *Л. Р. Джелілова*. — Одеса, 2008. — 19 с.
2. *Засекіна, Л. В.* Особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця іноземної мови : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / *Засекіна Лариса Володимирівна*. — Луцьк, 2000. — 200 с.
3. *Костюк, Г. С.* Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие [под ред. *Л. Н. Проколюченко*] ; [сост. *В. В. Андриевская, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура*] / *Г. С. Костюк*. — К. : Радянська школа, 1989. — 608 с.
4. *Кудрявцев, Т. В.* Психология технического мышления / *Т. В. Кудрявцев*. — М. : Просвещение, 1975. — 303 с.
5. *Рубинштейн, С. Л.* О мышлении и путях его исследования / *С. Л. Рубинштейн*. — М. : Изд-во АН СССР, 1958. — 147 с.
6. *Теплов, Б. М.* Избранные труды: в 2 т. / *Б. М. Теплов*. — М. : Педагогика, 1985. — Т. 1. — 328 с.
7. *Энгельмейеръ, П. К.* Творческая личность и среда в области технических изобретений / *П. К. Энгельмейеръ*. — С.-Пб., 1911. — 115 с.
8. *Ягунова, О. В.* Особливості розвитку практичного мислення майстрів виробничого навчання : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психологія праці; інженерна психологія» / *О. В. Ягунова*. — Харків, 2009. — 20 с.

References (transliterated and translated):

1. *Dzhelilova, L. R.* Psykholohichni osoblyvosti rozvytku profesiynoho myslennia v maibutnikh vchyteliv pochatkovoyi shkoly : Avtoreferat dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psyhol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiya» (Psychological characteristics of professional thinking of future elementary school teachers : Author's abstract of Ph. D. thesis in Psychological Sciences: 19.00.07 «Pedagogical and Age Psychology»). Odessa, 2008. 19 p.
2. *Zasekina, L. V.* Osoblyvosti formuvannia profesiyno-tvorchoho myslennia maibutnioho fahivtsia inozemnoi movy : dys. ...kand. psyh. nauk: 19.00.07 (The Features of forming professional and creative thinking of the future foreign language teacher : Ph. D. Thesis in Psychological Sciences : 19.00.07«Pedagogical and Age Psychology»). Lutsk, 2000. 200 p.
3. *Kostiuk, G. S.* Uchebno-vospitatelnyiy protsess i psihicheskoe razvitie. (Educational process and psychological development) [Ed. by. *L. N. Prokollenko*]; [Compilers: *V. V. Andrievskaya, G. A. Ball, A. T. Gubko, E. V. Proskura*]. Kyiv, 1989. 608 p.
4. *Kudriavtsev, T. V.* Psihologiya tehničeskogo myshleniya (Psychology of technical thinking). Moscow, 1975. 303 p.
5. *Rubinshteyn, S. L.* O myshlenii i putiah ego issledovaniya (On thinking and the ways of its studies). Moscow, 1958. 147 p.
6. *Teplov, B. M.* Izbrannye trudy : v 2 t. (Selected works : in 2 vol.). Moscow, 1985. — Vol. 1, 328 p.
7. *Engel'meyer', P. K.* Tvorcheskaya lichnost' i sreda v oblasti tehničeskikh izobreteniy (Creative personality and the area in the sphere of technical inventions). St. Petersburg, 1911. 115 p.
8. *Yahupova, O. V.* Osoblyvosti rozvytku praktičnoho myslennia maystriv vyrobnychoho navchannia : avtoreferat dis. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psyhol. nauk: spets. 19.00.03 «Psykhohohiya pratsi; Inženerna psykhohohiya» (The peculiarities of industrial training masters' practical thinking development : Author's abstract of Ph. D. thesis in Psychological Sciences : 19.00.03 «Psychology of work; engineering Psychology»). Kharkiv, 2009. 20 p.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2015

И. Сурсаева

Психологические основы формирования профессионального мышления будущего фельдшера: категориальный анализ

В статье освещаются психологические основы профессионального мышления будущего фельдшера, раскрывается понятие «профессиональное мышление», его существенные особенности. Выделяются функции практического мышления и профессионального мышления будущего фельдшера, в частности рассматривается профессиональное творчество как нахождение новых нестандартных способов решения профессиональных задач, анализ профессиональных ситуаций, принятия профессиональных решений. Установлено, что фельдшерская помощь предусматривает формирование и выявление индивидуальных качеств, которые будут влиять на эффективность и результативность профессиональной деятельности. Профессиональному мышлению свойственны моти-

вационный, содержательный, функционально-операционный аспекты. Особенности этих аспектов обусловлены спецификой понятий, связанных с определенной сферой деятельности, операций (анализ, синтез, обобщение), которые основаны на опыте и теоретических знаниях, сравнениях с элементами оценки, расчета и комплексностью практических целей. Отмечается также, что профессиональному мышлению свойственно качественное своеобразие (направленность на реализацию, оригинальность, гибкость, оперативность, эвристичность).

Ключевые слова: профессиональное мышление фельдшера, профессиональное творчество, профессиональная деятельность.

I. Sursaeva

Psychological Foundations of Future Paramedics' Professional Thinking Formation: Category Analysis

The article highlights the psychological foundations of professional thinking of future paramedics, the concept of «professional thinking» and its essential features. The function of practical and professional thinking of future paramedics is distinguished. Professional work is particularly considered as finding new innovative ways of solving professional problems with the analysis of different professional situations. It is determined that the help of doctor's assistant involves the formation and discovering of individual characteristics that will affect the efficiency and effectiveness of professional activity. Motivational, informative, functional and operational aspects are inherent to professional thinking. The peculiarities of these aspects are caused by the specifics of the concepts associated with a specific field of activity, operations (analysis, synthesis, generalization), which are based on experience and theoretical knowledge, compared with the assessment items, the calculation complexity and practical purposes. It is also noted that qualitative originality (such as focus on implementation, originality, flexibility, efficiency, heuristic) is peculiar to professional thinking.

Key words: professional thinking of paramedic, professional work, creative work.

Рецензент – доктор психологічних наук,
професор Н. І. Жигайло